

УДК 159.947.3. 616.31: 001.891

DOI <https://doi.org/10.32782/eddiscourses/2024-3-9>

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОЗИТИВНОГО КОМУНІКАТИВНОГО МОДУСУ СТОМАТОЛОГІВ: ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Листопад Дарія Сергіївна,

аспірант Національного медичного університету імені О.О. Богомольця,
Стоматологічний Центр Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
ORCID: 0009-0002-7680-1958

Лимар Леся Володимирівна,

доцент, кандидат психологічних наук, Директор ННЦ НПО ІПО
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця
ORCID: 0000-0002-9407-1066

З урахуванням негативних наслідків погано сформованого комунікативного модусу стоматологів як частини soft skills важливість ефективної комунікації стоматологів усвідомлюється в усьому світі. У статті проаналізовано численні дослідження, які підтверджують, що комунікація зі стоматологом є важливою складовою частиною процесу лікування. Визначено, що в межах професійної підготовки стоматологів в Україні формування позитивного комунікативного модусу обумовлено включенням питань комунікації до навчальних програм підготовки стоматологів та відповідними компетентнісними вимогами до фахівців, проведенням тренінгів та семінарів для практикуючих стоматологів як частина їх неперервного професійного розвитку, розробленням методичних матеріалів з питань комунікації для неформальної освіти та для самоопрацювання фахівцями.

В результаті проведеного огляду літературних джерел визначено основні підходи до вивчення комунікативного модусу у стоматологів: економічний аспект, адже позитивний комунікативний модус сприяє економічній доцільності роботи фахівця, привертаючи клієнтів та сприяючи встановленню довготривалих ділових відносин; аксіологічний аспект, оскільки емпатія є важливою складовою частиною комунікації та формує відносини між лікарем та пацієнтом; емоційний аспект, адже високий рівень емоційного інтелекту стоматологів необхідний для їх успішної професійної діяльності та утримання пацієнтів; мотиваційний аспект, бо мотиваційні фактори значно впливають на комунікативну поведінку стоматологів; практичний аспект, адже професійний розвиток стоматологів включає формування комунікативних навичок під час їх навчання.

Всі науковці підтримують ідею, що розвиток комунікативних навичок під час навчання є критичним для підготовки майбутніх стоматологів. Від системи вищої медичної та стоматологічної освіти залежить, чи буде сформований у фахівця позитивний комунікативний модус, що підтверджують як українські, так і іноземні дослідження. Загалом ці дослідження надають всебічний огляд важливості комунікації, когнітивних навичок, емоційного інтелекту та професійного розвитку у галузі охорони здоров'я, зокрема у стоматології.

Ключові слова: комунікативний модус, комунікативна настанова, стоматологи, медична освіта.

Lystopad Daria, Lymar Lesya. Main approaches to defining the positive communicative mode of dentists: a literature review

The significance of effective communication by dentists is recognized worldwide, especially if we delve into the negative consequences of a poor communicative mode of dentists as a part of their soft skills. The authors analyze numerous studies which confirm that communication with a dentist is an important treatment component. The article defines that positive communicative mode is facilitated by the inclusion of communication issues in the dental training programs and the corresponding competency requirements for specialists, training and seminars for practicing dentists as part of their continuous professional development, and the development of materials on communication issues for informal education and self-study by specialists.

The authors have reviewed numerous sources and defined the main approaches to the communicative mode of dentists: the economic aspect, as a positive communicative mode contributes to the economic efficiency of a specialist by attracting clients and fostering long-term business relationships; the axiological aspect, as empathy is an important component of communication and shapes the relationship between doctor and patient; the emotional aspect, since a high level of emotional intelligence in dentists is necessary for their successful professional activity; the motivation aspect, as motivation factors significantly affect the communicative behavior of dentists; and the practical aspect, since the professional development of dentists includes communication skills.

All researchers support the idea that shaping communication skills during training is critical for future dentists. The system of graduate medical and dental education determines whether a specialist will develop positive communicative mode, as confirmed by both Ukrainian and foreign studies. Overall, these studies provide a comprehensive overview of the importance of communication, cognitive skills, emotional intelligence, and professional development in the field of healthcare, particularly in dentistry.

Key words: communicative mode, communicative mindset, dentists, medical education.

Вступ. Сформована комунікативна компетентність фахівця обумовлює ефективність його взаємодії та відіграє таке ж значення, що й сформовані фахові спеціалізовані уміння та навички. Наразі заклади вищої освіти приділяють значну увагу формуванню комунікативної компетентності, а також комунікативного модусу, який є ширшим поняттям за комунікативну компетентність, у фахівців. Професія стоматолога внаслідок непокриття багатьох послуг НСЗУ та необхідності пацієнтів самостійно сплачувати послуги пов'язана з низкою конфліктних ситуацій, вирішувати які краще фахівцям зі сформованим позитивним комунікативним модусом. Враховуючи відносну новизну поняття комунікативного модусу, очевидно вважаємо необхідність більш глибокого вивчення поняття позитивного комунікативного модусу, його дослідження у джерелах задля розвитку цієї структури протягом навчання майбутніх фахівців-стоматологів.

Мета статті – проаналізувавши літературні джерела на тему комунікативного модусу фахівців-стоматологів, визначити основні підходи українських та іноземних авторів до поняття комунікативного модусу стоматологів, обґрунтувати значимість поняття та необхідність його подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. З урахуванням негативних наслідків погано сформованого комунікативного модусу стоматологів як частини soft skills важливість ефективної комунікації стоматологів усвідомлюється в усьому світі. В Україні питання комунікації стоматологів також актуальне. Численні дослідження пацієнтів підтверджують, що комунікація зі стоматологом є важливою складовою частиною процесу лікування. Наразі в межах професійної підготовки стоматологів в Україні формування позитивного комунікативного модусу обумовлено такими заходами:

- включення питань комунікації до навчальних програм підготовки стоматологів та формування відповідних компетентнісних вимог до фахівців;
- проведення тренінгів та семінарів для практикуючих стоматологів як частина їх неперервного професійного розвитку;
- розробка методичних матеріалів з питань комунікації для неформальної освіти та самоопрацювання фахівцями.

Таким чином, проблема комунікативного модусу стоматологів є актуальною як в Україні, так і в усьому світі. Важливою є підготовка стоматологів, які володіють ефективними комунікативними навичками, здатні встановлювати контакт з

пацієнтами та забезпечувати їхнє комфортне лікування.

Задля визначення основних підходів до формування позитивного модусу стоматологів було проведено огляд літератури комунікації та інтеракції стоматологів, що охоплює широкий спектр досліджень, які аналізують різні аспекти цієї теми: економічний, аксіологічний, емоційний, мотиваційний, практичний, тощо.

В межах **економічного аспекту** В.Г. Костенко та І.М. Сологор [1] зосередили увагу на комунікативних стратегіях у науково-технічних рекламних статтях зі стоматології, досліджуючи, як вони впливають на сприйняття та взаємодію з аудиторією. Вони також розглядали когнітивно-комунікативні аспекти інтердискурсивності у подібних текстах, аналізуючи взаємодію між різними дискурсами та їх вплив на формування повідомлення. На їхню думку, позитивний комунікативний модус сприяє економічній доцільності роботи фахівця, оскільки приваблює клієнтів та сприяє встановленню довготривалих ділових відносин.

Н.В. Таценко [2] вивчала **аксіологічний модус** емпатії в сучасному англійському дискурсі, підкреслюючи важливість емпатії в комунікації та її роль у формуванні відносин між лікарем та пацієнтом. Таким чином, емпатійність є провідною характеристикою комунікативної налаштованості фахівця-медика та стоматолога і має бути розвинута на високому рівні у фахівця.

Л.З. Сердюк [3] у своєму дослідженні зосереджена на **особистісному модусі** самореалізації майбутніх фахівців, вивчаючи, як особистісні характеристики впливають на професійне спілкування та взаємодію. Індивідуалізація комунікації, коли напрям взаємодії залежить від особистісної налаштованості фахівця, підкреслює важливість формування у нього комунікативного модусу протягом додипломної підготовки.

О.М. Собченко [4] розглянула здібності в **структурі емоційного** інтелекту, які впливають на формування особистості, що є важливим у контексті професійної взаємодії стоматологів. Таким чином, спостерігається емоційний підхід до визначення комунікативного модусу. За словами авторки, недостатньо сформований емоційний інтелект стоматолога унеможливує його успішність як фахівця та призводить до відтоку пацієнтів з практики. Аналогічну тенденцію зазначає А.В. Іваннікова, яка зосереджувалася на формуванні позитивного самоставлення як компоненті психологічного благополуччя, що важливо для ефективної професійної комунікації [5].

Мотиваційний підхід до вивчення комунікативного модусу представлений в роботі Т.В. Клібайс [6], яка досліджувала вплив установки на динаміку мотивів суб'єктів з різними атрибутивними стилями, показуючи, як мотиваційні фактори впливають на комунікативну поведінку стоматологів. Суто прагматично фінансова мотивація стоматолога до роботи сприяє підвищеній конфліктності, коли фахівець призначає дорогі процедури, наполягає на їх проведенні, ображає пацієнтів, які не погоджуються на вартісне лікування, виявляє крайні прояви халатності та недобросовісності як фахівця. Важливість професійного становлення була висвітлена Н.М. Бамбураком у контексті акмеологічних аспектів практичних психологів, що може бути застосовано до стоматологів для розуміння їх професійного розвитку [7].

Загалом ці дослідження відображають різноманітність підходів до вивчення комунікативної установки стоматологів, від когнітивно-комунікативних стратегій до емоційного інтелекту та професійного самоставлення, підкреслюючи складність та багатогранність цієї теми.

Розглядаючи далі важливі дослідження в контексті комунікативної установки стоматологів, звертаємо увагу на роботу О.М. Корніяка, який зосередився на емпіричному дослідженні професійної життєстійкості викладачів [8]. Це дослідження може здійснити важливий внесок у розуміння стійкості та адаптивності в професійному середовищі стоматологів.

Задля більш глибокого розуміння поняття було розділено джерела на тематичні групи, залежно від їх предмета дослідження, а також синтезовано ключові теми і методології кожної групи для розуміння ширшого контексту та специфіки поняття. Джерела переважно стосуються стратегій комунікації, професійного розвитку, когнітивних і емоційних аспектів у професійних сферах, зокрема у галузі охорони здоров'я та стоматологічної освіти. Отримали такі групи: стратегії комунікації у професійних сферах, професійний розвиток в охороні здоров'я, когнітивні та емоційні аспекти, а також освіта медичних фахівців. Розглянемо кожну групу детальніше.

1. Стратегії комунікації у професійних сферах як провідна компетентність.

Формування компетентностей, включно з комунікативною, забезпечує високу конкурентоспроможність фахівця. Т.В. Строгонова та Н.О. Стучинська розглядають компетентнісний підхід як основу навчання [9]. Формування комунікативної компетентності стоматологів є запо-

рукою їх успіху як фахівців, які взаємодіють з великою кількістю людей. В межах цієї групи В.Г. Костенко та І.М. Сологор [1] досліджували застосування комунікативних стратегій у наукових статтях, зосереджуючись на стоматології. Вони розглядають, як втілюється інтердискурсивність у текстах про науково-технічні розробки, а також результативність такого впровадження. М.М. Асламова та ін. [10] зосередились на комунікативній толерантності у спілкуванні майбутніх лікарів, а їхнє дослідження 2018 року акцентує увагу на формуванні комунікативної толерантності серед іноземних медичних студентів.

2. Професійний розвиток та емпатія в освіті охорони здоров'я.

Л.З. Сердюк [3], О.М. Собченко [4], А.В. Іваннікова [5], Т.В. Клібайс [6], Н.М. Бамбурак [7], О.М. Корніяка [8] та Е.В. Шеховцова [24] вивчали аспекти особистісного розвитку у професійній підготовці, зокрема для майбутніх спеціалістів у галузі охорони здоров'я. На їхню думку, позитивна комунікативна установка, як більш ранній термін, що представляє позитивний комунікативний модус, є основною характеристикою особистісного професійного розвитку фахівця. У своїй роботі Л.В. Таценко [2] дослідила аксіологічний модус емпатії у сучасному англomовному дискурсі фахівців, а В.І. Герелук та ін. [12], С.С. Романишин [13] та Л.І. Лозинська [14] дослідили формування комунікативної толерантності та мовленнєвої компетенції у майбутніх стоматологів, зокрема вплив різноманітності та мультикультуралізму, та зосередились на необхідності запобіганню стигматизації та упередженому ставленню. Отже, позитивний комунікативний модус високо оцінено авторами як необхідна риса для організації фахової комунікації фахівця-стоматолога.

3. Когнітивні та емоційні інтелектуальні аспекти особистісного розвитку.

Низкою авторів визначено як когнітивні, так і власне емоційні інтелектуальні аспекти позитивного комунікативного модусу, зокрема наголошено на необхідності формування емоційного інтелекту у фахівців. Так, Д.О. Бігунов [15] дослідив мовленнєву поведінку в конфліктних комунікативних ситуаціях, І.Є. Фролова [16] визначила дискурсивні стратегії як когнітивно-комунікативний феномен, що потребує розвитку для формування всебічно розвиненої особистості фахівця. В.П. Пісоцький та А.М. Горя [17], Л.І. Залановська [18], М.І. Костюк та І.О. Мазайкіна [19] у своїх роботах зосередились на толерантності, атрибутивних стилях та мовленнєвих намірах

як факторах соціально-психологічної адаптації. Таким чином, позитивний комунікативний модус обумовлений когнітивним компонентом як сукупністю знань стоматолога про способи комунікації (як можна і як не можна взаємодіяти та спілкуватись з пацієнтами) та емоційним компонентом як здатністю до саморегуляції на підставі наявних знань. Тобто, коли стоматолог знає, що він не має права кричати на пацієнта, він також повинен стриматись, якщо таке бажання виникає, і відрегулювати власний стан.

4. Освіта у сфері стоматології та комунікативні навички.

Цю тему вивчали численні українські та іноземні науковці, підтверджуючи тезу про необхідність розвитку комунікативних навичок під час навчання фахівців, зокрема стоматологів. Українські педагоги Ю.С. Устименко [20], Л.Г. Русалкіна [21], Л.Г. Кайдалова [22], Ю.М. Остраус [23], дослідили аспекти готовності до професійної діяльності, діагностичні інструменти та комунікативну компетентність у стоматологічній освіті, а також визначили необхідність більш глибокого формування комунікативних навичок та комунікативного модусу у майбутніх фахівців саме під час їх навчання. В.П. Ждан та ін. [24] досліджували аспекти комунікативної компетентності та професійної компетентності у галузі охорони здоров'я, зосереджуючись на початкових етапах навчання хірургічній стоматології.

Іноземні науковці Н.А. Салім [25], А.М. Халіфа і А. Целенза [26], М.А. Бутолло [27], І. Танубі та ін. [28] визначили вплив соціодемографічних факторів на навички комунікації, методи оцінювання, емпатію, взаємини «пацієнт – стоматолог» та керування конфліктами у стоматологічній практиці. Безперечно, надзвичайного значення в роботах іноземних авторів набуває саме комунікативний

модус, оскільки ця тема набула великого поширення за кордоном ще в 90-ті роки минулого сторіччя. Отже, від системи вищої медичної та стоматологічної освіти залежить, чи буде сформований у фахівця позитивний комунікативний модус.

У сукупності ці дослідження надають всебічний огляд важливості комунікації, когнітивних навичок, емоційного інтелекту та професійного розвитку у галузі охорони здоров'я, зокрема стоматології. Вони підкреслюють необхідність ефективних комунікативних стратегій, емпатії, мотивації та комунікативного модусу стоматологів загалом.

Висновки. З урахуванням негативних наслідків погано сформованого комунікативного модусу стоматологів як частини soft skills важливість ефективної комунікації стоматологів усвідомлюється як за кордоном, так і в Україні. В межах професійної підготовки стоматологів в Україні формування позитивного комунікативного модусу обумовлено включенням питань комунікації до навчальних програм підготовки стоматологів та відповідними компетентнісними вимогами до фахівців; проведенням тренінгів та семінарів для практикуючих стоматологів як частини їх неперервного професійного розвитку; розробленням методичних матеріалів з питань. Широкий спектр досліджень, які аналізують аспекти цієї теми, охоплює економічний, аксіологічний, емоційний, мотиваційний та практичний аспекти. Основні підходи до вивчення комунікативного модусу у стоматологів можна згрупувати на такі категорії: стратегії комунікації в професійних сферах, професійний розвиток та емпатія в медичній освіті, когнітивно-емоційні аспекти професійного розвитку, а також освіта у сфері стоматології та набуття комунікативного модусу під час навчання стоматологів.

Список літератури:

1. Костенко В.Г., Сологор І.М. Комунікативні стратегії впливу в науково-технічних рекламних статтях зі стоматології. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Германістика та міжкультурна комунікація»*. 2018. № 4. С. 41–49.
2. Таценко Н.В. Аксіологічний модус емпатії в сучасному англомовному дискурсі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. № 10 (3). С. 120–125.
3. Сердюк Л.З. Особистісний модус самореалізації майбутніх фахівців. *Вісник післядипломної освіти*. 2014. № 10. С. 239–248.
4. Собченко О.М. Здібності у структурі емоційного інтелекту як фактор формування особистості. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010.
5. Іваннікова А.В. Формування позитивного самоствавлення як компонента психологічного благополуччя. *Психологічні підвалини атрибутивних ознак особистості: функції, розвиток, здійснення*. 2013. С. 72–75.
6. Клібайс Т.В. Вплив настановлення на динаміку мотивів суб'єктів з різними атрибутивними стилями. 2015. С. 376–379.
7. Бамбурак Н.М. Акмеологічні аспекти професійного становлення практичних психологів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (Серія: Психологічна)*. 2015. № 1. С. 50–58.

8. Корніяк О.М. Основні результати емпіричного дослідження професійної життєстійкості викладача. *Особистісні та психофізіологічні ресурси життєстійкості* : матеріали II Наукового семінару 19 вересня 2021 року. Київ, 2019. С. 44–46.
9. Строгонова Т.В., Стучинська Н.О. Аналіз розвитку компетентісного підходу в системі вищої професійної освіти України. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогіка*. 2021. № 3. С. 181–190.
10. Асламова М.М. Комунікативна толерантність у спілкуванні майбутнього лікаря. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський зб. наук. праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. № 19. Т. 2. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 111–114.
11. Шеховцова Е.В. та ін. Особливості розвитку професійних настановлень правоохоронців в процесі фахової підготовки. *Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки в діяльності ВНЗ МВС України*. Харків, 2015.
12. Герелюк В.І. та ін. Критерії формування деонтології та комунікативної толерантності в процесі професійної підготовки лікарів-стоматологів. *Терапевтика*. 2023. № 4.1. С. 60–65.
13. Романишин С.С. Формування комунікативної толерантності у процесі професійної підготовки майбутніх лікарів-стоматологів. *Галицький лікарський вісник*. 2014. № 21. Ч. 4. С. 92–95.
14. Лозинська Л.І. Формування у майбутніх лікарів мовленнєвої компетенції у професійній сфері. *Молодь і ринок*. 2015. № 12. С. 61–67.
15. Бігунов Д.О. Мовленнєва поведінка особистості: концептуальні положення конфліктних комунікативних ситуацій. *Психологія і особистість*. 2018. № 2. С. 40–58.
16. Фролова І.Є. Дискурсивна стратегія як когнітивно-комунікативний феномен. *Культура народів Причорномор'я*. 2006.
17. Пісоцький В.П., Горянська А.М. Толерантність як чинник соціально-психологічної адаптації. *Теорія і практика сучасної психології*. 2017. № 1. С. 64.
18. Залановська Л.І. Аналіз дослідження компонентів міжнетичної толерантності в процесі підготовки фахівців. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія*. 2015. № 1. С. 41–48.
19. Костюк М.І., Мазайкіна І.О. Мовленнєві інтенції в іноземних студентів медичних університетів. *Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи* : зб. статей V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Полтава, 19–20 листопада, 2020. С. 202–210.
20. Устименко Ю.С. Компонентно-структурний аналіз феномена «готовність майбутніх стоматологів до майбутньої взаємодії». *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. 2016. Вип. 2 (97). Ч. 2. С. 112–117.
21. Русалкіна Л.Г. Формування умінь англomовного ділового спілкування у майбутніх лікарів : автореф. дис. ... канд. мед. наук : спец. 13.00.02; ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського». Одеса, 2014. 21 с.
22. Кайдалова Л.Г. Інтерактивні технології як засіб формування професійної та комунікативної компетентності майбутніх фахівців охорони здоров'я. 2016.
23. Остраус Ю.М. Педагогічні умови формування професійно-комунікативної культури майбутніх сімейних лікарів. 2020.
24. Ждан В.П., Шилкіна Л.О., Беляєва О.С. Навички клінічного спілкування у професійній діяльності лікаря. *The Medical and Ecological Problems*. 2021. № 25 (3–4). С. 18–23. DOI: <https://doi.org/10.31718/mep.2021.25.3-4.04>.
25. Salim N.A., Sallam M., Aldweik R.H., et al. Rating communication skills in dental practice: the impact of different sociodemographic factors. *BMC Med Educ*. 2023. № 23 (1). P. 950. Published 2023 Dec 12. DOI: [doi:10.1186/s12909-023-04958-y](https://doi.org/10.1186/s12909-023-04958-y).
26. Khalifah A.M., Celenza A. Teaching and Assessment of dentist-patient communication skills: a systematic review to identify best-evidence methods. *J Dent Educ*. 2019. № 83 (1). P. 16–31. DOI: [10.21815/JDE.019.003](https://doi.org/10.21815/JDE.019.003).
27. Butollo M.A., Holzinger A., Wagner-Menghin M. Ärztliches Gesprächsführungstraining in simulierten Situationen: Wahrnehmungen und Empfindungen von Simulationspatienten bei patientenzentrierter Gesprächsführung [Doctor-Patient Communication Training in Simulated Situations: Emotions and Perceptions of Simulated Patients during Patient-Centered Conversations]. *Psychother Psychosom Med Psychol*. 2019. № 69 (5). P. 182–188. DOI: [10.1055/a-0594-2661](https://doi.org/10.1055/a-0594-2661).
28. Tanoubi I., Cruz-Panesso L., Drolet P. The Patient, the Physician, or the Relationship: Who or What Is “Difficult”, Exactly? an Approach for Managing Conflicts between Patients and Physicians. *Int J Environ Res Public Health*. 2021. № 18 (23). P. 12517. Published 2021 Nov 27. DOI: [10.3390/ijerph182312517](https://doi.org/10.3390/ijerph182312517).

References:

1. Kostenko, V.H., Sologor, I.M. (2018). Komunikatyvni stratehiyi vplyvu v naukovo-tekhnichnykh reklamnykh stattyakh zi stomatolohiyi [Communicative strategies of influence in scientific and technical advertising articles on dentistry]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya "Hermanistyka ta mizhkulturna komunikatsiya"*, (4), 41–49 [in Ukrainian].
2. Tatsenko, N.V. (2016). Aksiolohichnyy modus empatii v suchasnomu anhlomovnomu dyskursi [Axiological modus of empathy in modern English discourse]. *Aktualni problemy filolohiyi ta perekladoznavstv*, 10 (3), 120–125 [in Ukrainian].
3. Serdyuk, L.Z. (2014). Osobystisnyy modus samorealizatsii maybutnikh fakhivtsiv [Personal modus of self-realization of future specialists]. *Visnyk pisyadyplomnoi osvity*, 10, 239–248 [in Ukrainian].
4. Sobchenko, O.M. (2010). Zdibnosti u strukturi emotsiynoho intelektu yak faktor formuvannya osobystosti [Abilities in the structure of emotional intelligence as a factor in personality formation]. *Nauka. Relihiya. Suspilstvo* [in Ukrainian].

5. Ivannikova, A.V. (2013). Formuvannya pozytyvnoho samostavlenya yak komponenta psykholohichnoho blahopoluchchya [Formation of positive self-attitude as a component of psychological well-being]. *Psykholohichni pidvalyny atrybutyvnykh oznak osobystosti: funktsiyi, rozvytok, zdiysnennya*, 72–75 [in Ukrainian].
6. Klibais, T.V. (2015). Vplyv nastavlenya na dynamiku motyviv sub'yektiv z riznyimi atrybutyvnymi stylyamy [The influence of attitudes on the dynamics of motives of subjects with different attribution styles]. 376–379 [in Ukrainian].
7. Bamburak, N.M. (2015). Akmeolohichni aspekty profesiynoho stanovlennia praktychnykh psykholohiv [Acmeological aspects of professional development of practical psychologists]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav (seriya psykholohichna)*, 1, 50–58 [in Ukrainian].
8. Korniyaka, O.M. (2021). Osnovni rezultaty empirychnoho doslidzhennya profesiynoi zhyttestiykosti vykladacha [Main results of empirical research on professional resilience of teachers]. *Osobystisni ta psykofiziolohichni resursy zhyttestiykosti*. Materialy II Naukovoho seminaru, 19 veresnya, Kyiv. 44–46 [in Ukrainian].
9. Strohonova, T.V., & Stuchynska, N.O. (2021). Analiz rozvytku kompetentisnoho pidkhodu v systemi vyshchoi profesiynoi osvity Ukrayiny [Analysis of the development of the competency-based approach in the system of higher professional education in Ukraine]. *Naukovi zapysky Berdyanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. *Pedahohika*, 3, 181–190 [in Ukrainian].
10. Aslamova, M.M. (2018). Komunikatyvna tolerantnist u spilkuvani maybutnoho likarya [Communicative tolerance in communication of future doctors]. *Aktualni pytannya humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiy zb. nauk. prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 19 (2), 111–114. Drohobych: Vydavnychiy dim "Helvetyka". <https://repository.pdmu.edu.ua/handle/123456789/8751> [in Ukrainian].
11. Shekhovtsova, E.V., ta in. (2015). Osoblyvosti rozvytku profesiynykh nastavlen u pravookhorontsiv v protsesi fakhovoyi pidhotovky [Features of the development of professional attitudes in law enforcement officers in the process of professional training]. *Aktualni problemy suchasnoyi psykholohiyi ta pedahohiky v diyalnosti VNZ MVS Ukrayiny*. Kharkiv [in Ukrainian].
12. Herelyuk, V.I., ta in. (2023). Kryteriyi formuvannya deontolohiyi ta komunikatyvnoi tolerantnosti v protsesi profesiynoi pidhotovky likariv-stomatolohiv [Criteria for the formation of deontology and communicative tolerance in the professional training of dentists]. *Terapevtyka*, 4.1, 60–65 [in Ukrainian].
13. Romanyshyn, S.S. (2014). Formuvannya komunikatyvnoi tolerantnosti u protsesi profesiynoi pidhotovky maybutnikh likariv-stomatolohiv [Formation of communicative tolerance in the process of professional training of future dentists]. *Halytskyi likarskyi visnyk*, 21 (4), 92–95 [in Ukrainian].
14. Lozynska, L.I. (2015). Formuvannya u maybutnikh likariv movlennievoi kompetentsiyi u profesiyniy sferi [Formation of speech competence in future doctors in the professional field]. *Molod i rynek*, (12), 61–67 [in Ukrainian].
15. Bihunov, D.O. (2018). Movlennieva povedinka osobystosti: kontseptualni polozhennia konfliktnykh komunikatyvnykh sytuatsiy [Speech behavior of personality: conceptual positions of conflict communicative situations]. *Psykholohiya i osobystist*, 2, 40–58 [in Ukrainian].
16. Frolova, I.Ye. (2006). Dyskursyvna stratehiya yak kohnityvno-komunikatyvnyy fenomen [Discourse strategy as a cognitive-communicative phenomenon]. *Kultura narodiv Prychornomorya* [in Ukrainian].
17. Pisotsky, V.P., Goryanska, A.M. (2017). Tolerantnist yak chynnyk sotsialno-psykholohichnoi adaptatsiyi [Tolerance as a factor of socio-psychological adaptation]. *Teoriya i praktyka suchasnoi psykholohiyi*, (1), 64 [in Ukrainian].
18. Zalanovska, L.I. (2015). Analiz doslidzhennya komponentiv mizhetnichnoi tolerantnosti v protsesi pidhotovky fakhivtsiv [Analysis of the research of components of interethnic tolerance in the process of training specialists]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu*. *Seriya: Pedahohika ta psykholohiya*, 1, 41–48 [in Ukrainian].
19. Kostyuk, M.I., Mazaykina, I.O. (2020). Movlennievye intentsii v inozemnykh studentiv medychnykh universytetiv [Speech intentions in foreign students of medical universities]. *Aktualni pytannya lnhvistyky, profesiynoi lnhvodydaktyky, psykholohiyi i pedahohiky vyshchoi shkoly: zb. statey V Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Poltava, 19–20 lystopada 2020*, 202–210 [in Ukrainian].
20. Ustymenko, Yu.S. (2016). Komponentno-strukturnyy analiz fenomenu "hotovnist maybutnikh stomatolohiv do maybutnoyi vzayemodiyi" [Component-structural analysis of the phenomenon "readiness of future dentists for future interaction"]. *Visnyk KrNU imeni Mykhayla Ostrohradskoho*, 2 (97), p. 2, 112–117 [in Ukrainian].
21. Rusalkina, L.H. (2014). Formuvannya umin anhlo-movnoho dilovoho spilkuvannya u maybutnikh likariv: avtoref. dys. na zdobuttya naukovooho stupenya kandydata medychnykh nauk [Formation of English business communication skills in future doctors: Abstract of dissertation for the degree of Candidate of Medical Sciences]. Odesa: DZ "Pivdenoukr. nats. ped. un-t im. K.D. Ushynskoho" [in Ukrainian].
22. Kaydalova, L.H. (2016). Interaktyvni tekhnolohiyi yak zasib formuvannya profesiynoi ta komunikatyvnoi kompetentnosti maybutnikh fakhivtsiv okhorony zdorov'ya [Interactive technologies as a means of forming professional and communicative competence of future healthcare professionals] [in Ukrainian].
23. Ostraus, Yu.M. (2020). Pedahohichni umovy formuvannya profesiyno-komunikatyvnoi kultury maybutnikh simeynukh likariv [Pedagogical conditions for the formation of professional and communicative culture of future family doctors] [in Ukrainian].
24. Zhdan, V.P., Shilkina, L.O., & Belyaeva, O.S. (2021). Navychky klinichnoho spilkuvannya u profesiyniy diyalnosti likarya [Clinical communication skills in the professional activities of doctors]. *The Medical and Ecological Problems*, 25 (3–4), 18–23. <https://doi.org/10.31718/mep.2021.25.3-4.04> [in Ukrainian].

25. Salim, N.A., Sallam, M., Aldweik, R.H., et al. (2023). Rating communication skills in dental practice: The impact of different sociodemographic factors. *BMC Med Educ*, 23 (1), Article 950. <https://doi.org/10.1186/s12909-023-04958-y> [in English].
26. Khalifah, A.M., & Celenza, A. (2019). Teaching and assessment of dentist-patient communication skills: A systematic review to identify best-evidence methods. *J Dent Educ*, 83 (1), 16–31. <https://doi.org/10.21815/JDE.019.003> [in English].
27. Butollo, M.A., Holzinger, A., & Wagner-Menghin, M. (2019). Ärztliches Gesprächsführungstraining in simulierten Situationen: Wahrnehmungen und Empfindungen von Simulationspatienten bei patientenzentrierter Gesprächsführung. *Psychother Psychosom Med Psychol*, 69 (5), 182–188. <https://doi.org/10.1055/a-0594-2661> [in English].
28. Tanoubi, I., Cruz-Panesso, L., & Drolet, P. (2021). The patient, the physician, or the relationship: Who or what is “difficult”, exactly? An approach for managing conflicts between patients and physicians. *Int J Environ Res Public Health*, 18 (23), Article 12517. <https://doi.org/10.3390/ijerph182312517> [in English].